

³ Там само, спр. 429, арк. 1–2.

⁴ Там само, арк. 4.

⁵ Там само, спр. 282, арк. 21.

⁶ Там само, арк. 36.

⁷ Там само, спр. 285, арк. 4–5.

⁸ Там само, арк. 11.

⁹ Там само, оп. 13, спр. 109, арк. 15–16.

¹⁰ Там само, спр. 58, арк. 8.

¹¹ Там само, арк. 27.

¹² Там само, арк. 52.

¹³ Там само, оп. 12, спр. 27, арк. 16.

¹⁴ Там само, оп. 9, спр. 435, арк. 3.

¹⁵ Там само, арк. 5.

¹⁶ Там само, оп. 13, спр. 109, арк. 61.

Володимир Сахно

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ТА МІСЦЕВІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 20–30-ті рр. ХХ ст.

Інститут історії України
Українська академія гуманітарних наук

Тема діяльності міжнародних гуманітарних організацій на Півдні України в 1920–1930 рр. в історіографії майже не висвітлена, хоч відомі світові благодійні організації плідно працювали в Україні, здійснивши безпрецедентну операцію порятунку голодуючих громадян в Південних губерніях України під час голодомору 1921–1923 рр. Про це в Радянському Союзі згадувати суворо заборонялося, а тому радянська історіографія взагалі питання голодоморів в УРСР майже не розглядала. З відновленням незалежності в Україні з'явилася можливість для дослідження цієї проблеми.

В 1930-і рр. за даними архівних джерел, коли в СРСР остаточно утвердився тоталітарний режим, правове поле для співпраці Радянської держави з міжнародними гуманітарними організаціями було вкрай звужене, а з багатьма з них зокрема, з Міжнародним Червоним Хрестом, АРА, “Джойнт”, “Верілів” стосунки були заборонені. Проте, на повну самоізоляцію від світової громадськості уряд Радянського Союзу не наважувався, а тому багатовекторне міжнародне співробітництво в гуманітарній сфері було замінено на одностороннім, здійснюваним створеною з ініціативи вестернів більшовицької партії – політ’язнів царських в’язниць (допрівців) Міжнародною організацією допомоги робітникам (МОДР)¹. Досліджені нами фонди, що десятиліттями були засекречені в Державних архівах Донецької, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей, а також Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України та Центральному державному архіві громадських об’єднань України містять багато документів про діяльність Міжнародних гуманітарних організацій. Зокрема, в ЦДАВО України ще й досі мало вивченим залишається фонд Р-261, документи якого зберігають інформацію про міжнародні гуманітарні організації, які надали голодуючим УРСР необхідну допомогу в 1920-х рр. АРА (Американська Адміністрація Допомоги, очолював її Г. Гувер – міністр фінансів США), місія Ф. Нансена, “Джойнт” – єврейський американський об’єднаний розподільчий комітет, Американська менонітська допомога, Міжнародний Союз допомоги дітям Міжробпрому, Шведський Червоний Хрест². Значний інтерес для дослідників даної пробле-

ми мають джерела, які містять статистичні дані про конкретну допомогу, надану голодуючим громадянам УСРР (тільки харчових пайків місія Ф. Нансена та менонітська організація США передали Україні близько 20 млн). В ЦДАВО України зберігаються протоколи засідань Української економічної ради³ з 13.01. по 7.02.22р. Наприклад, в протоколі № 178 зафіксована кількість хліба, розподіленого між містами Одесою, Севастополем та Новоросійськом (загальна його кількість – 55000 пудів), який прибув з-за кордону від міжнародних гуманітарних організацій для здійснення порятунку голодуючих⁴.

У фондах ЦДАВО України відкритися циркуляри, інформації, листування Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД) при ВУЦВК⁵. Зокрема, в протоколі засідань ЦКДД від 16.11.1923 р. Наголошується, що ЦКДД до продовольчих пайків АРА додає ще по 1/2 фунта хліба на одну дитину, щоб підняти калорійність харчування. З 1.03.1923 р. по 1.06.1923 р. таку допомогу одержали 357 000 дітей, яким видано 170 000 пудів продовольства, про що свідчать документи із Держархівів Одеської, Миколаївської та Херсонської областей.

У фонді 2 ЦДАВО України нами виявлено текст Угоди⁶ між УРСР і Нансеном, представником комітету міжнародної допомоги Радянській Росії. На жаль, цей документ дуже лаконічний, і не дає відповідей на ряд питань. Та все ж, аналізуючи низку справ згаданого фонду, деяку інформацію можна отримати. Наприклад, в протоколах засідання Української економічної ради (УМР) повідомляється про прибуття вантажів гуманітарної організації АРА для України, про відвідування комітетом Ф. Нансена голодуючих районів УРСР, про призначення з 24.02.1922 р. спеціального уповноваженого Уряду РФСРР з прийняття продовольчих вантажів в організації АРА в Одесі⁷. У протоколі засідання від 18.07.1923р. Ради народних комісарів УСРР є також цінний документ “О договоре с миссией Нансена об организации сельскохозяйственных станций”⁸. У фонді 342 зберігаються матеріали про укладення угод між губвідділами здоров’я і місією Ф. Нансена про фінансування медзакладів України в період з 18.07. по 27.09.1923 р.⁹ Віднайдено листа від 21.06.1923 р. Головного

управління Українського Червоного Хреста Голові ВУЦВК Г. Петровському про підготовку місією Ф. Нансена до видання збірки, присвяченої боротьбі з голодомором на Україні¹⁰. Названого видання до друку не допустив особисто В. Ленін. Матеріали, які зібрав Г. Л. Раппепорт (кореспондент газети "Известия") та представники місії Ф. Нансена відтворювали страхіття цього голоду, а тому могли стати документальним звинуваченням більшовизму в геноциді проти України. Фотоархів Г. Л. Раппепорта віднайдено в Херсонському Краєзнавчому музеї, деякі документи з нього вже були надруковані в засобах масової інформації Херсонщини.

Дослідники історії діяльності Радянського Червоного Хреста з документів архівних фондів можуть дізнатися, що на засіданні Всеросійського з'їзду працівників Червоного Хреста від 18.02.1918 р. Імператорське Російське товариство Червоного Хреста (одне з найбільших складових Міжнародного Червоного Хреста) було розгромлене і перетворене на підвідділ Комісаріату санітарії та медицини¹¹. Багатомільйонні кошти (золотий запас) цієї потужної міжнародної організації були більшовиками пограбовані. Після чого Російський Радянський Червоний Хрест було виключено з міжнародних лав. Зовсім інакше склалася доля Українського Червоного Хреста (УЧХ). Як підтверджують архівні документи, де представлено "Протокол засідання комуністичної фракції Всеукраїнської ради Українського Червоного Хреста" від 26.02.1924 р. згідно з яким "цілком таємно" повідомлялося, що УЧХ є засиллям петлюрівських елементів. За словами секретаря ЦК ВКП(б) Буценка, його засновник Златковський є не більшовик, а пристосуванець¹². Але Ф. Нансен виявив бажання співпрацювати тільки з УЧХ, тоді як з Червоним Хрестом РСФРР відмовився мати стосунки.

Щодо діяльності організації МОДР¹³, центральні держархіви мають ряд фондів, з оригіналами протоколів (датованими 1922–1933 рр.) зборів трудових колективів різних регіонів України. У ЦДАГО України збережено вітальну телеграму від 13.11.1922 р. ВУЦВК, Наркомюсту та Верховного Трибуналу УСРР IV Конгресу Комінтерну, який санкціонував створення Міжнародної Організації допомоги робітникам (МОДР, або МОПР російською мовою)¹⁴. Тут також зберігаються документи із фондів Донецької губернії¹⁵ про відрахування коштів на рахунок МОДР в м. Бахмут, заклик Донецького відділу профспілок медустанов до всіх членів профспілок усвідомити велике значення МОДРу у справі надання допомоги борцям революції в країнах капіталу¹⁶, огляд стану роботи МОДР в Україні, кількісний склад та грошові надходження губернських організацій¹⁷. Зуважимо, що фонд 257 охоплює період діяльності МОДР України майже до кінця 1931 р.

Документи кінця 1920-х – початку 1930-х рр. підтвердили, що МОДР суто з інтернаціональної організації, зміцнившись організаційно, перетворилася, в СРСР, і в УРСР зокрема, на один із найнадійніших інструментів

побудови соціалістичного суспільства. На МОДР поклалися ліквідація неписьменності, українізація, чистка партійних рядів, боротьба з націоналістами в Білорусії, Україні та інших регіонах. Але головне завдання МОДРу залишалось незмінним – збирання якомога більшої кількості коштів на допомогу світовому пролетаріату.

Проіснувавши до самого початку Другої світової війни, ця організація допомогла пролетаріату різних країн. Документи, що зберігаються в ЦДАВО України, переконливо підтверджують зовнішньополітичну спрямованість її роботи. Крім того, в багатьох архівах України (Донецькому, Миколаївському, Херсонському, Одеському збереглися джерела, що містять великий обсяг цінної інформації, зокрема, статистичних даних, аналіз яких дав можливість зробити відповідні висновки щодо напрямку і мети роботи МОДР.

На особливу увагу заслуговують архівні фонди, що детально відтворюють проблему діяльності МГО на регіональному рівні, зібрані в Держархіві Херсонської області. Насамперед, це фонд 1186 (оп. 1, 390 од. зб. в 3 справах), який охоплює період з травня 1922 по квітень 1923 рр. Тут відкриті документи про хід операцій з порятунку голодуючих на Херсонщині. Документи названого фонду довгий час були засекреченими. Вони проливають світло не лише на діяльність благодійних організацій, а й показують, як місцева влада їм протидіяла. Справи № 3, 14, 6 фонду 1186, оп. 1 підтверджують, як місцева влада в повному розумінні чинила шалений опір порятунку, особливо організації АРА, яка взяла на себе левову частку в рятівній компанії на Херсонщині. Найціннішою вважаємо інформацію документів з текстом Угоди, викладеним у повному обсязі, про співробітництво між місією Ф. Нансена та організацією АРА¹⁸. Документ підтверджує, що офіційні дати укладання Угод про надання допомоги Україні, місією Ф. Нансена – 31 грудня 1921 р. з організацією АРА – 10 січня 1922 р. Право представляти Уряд України в обох МГО Москва надала В. О. Ейдуку, який уже обіймав посаду Повнпреда Раднаркому РСФРР у всіх закордонних організаціях допомоги голодуючим громадянам Росії (раніше він був головою ЦЕНТреваку РСФРР). Треба зазначити, що тільки в цьому документі наголошено, що до офіційної угоди між Україною та організацією АРА її співробітники (невідомо, на яких підставах) брали участь у операції порятунку голодуючих громадян УСРР і встигли провинитися за її законами.

В Держархіві Одеської області з багатьох розпорочених фондів про діяльність МГО упорядковано архівний фонд 453, що налічує 64 справи, де сконцентровано до 25 000 од. зб. про діяльність всіх гуманітарних організацій, які діяли в 1920-их рр. в УСРР. Характерно, що тільки тут збереглися відомості про секретний наказ Комітету згідно з яким з усіх кораблів, що доставляли продовольство для порятунку голодуючих громадян УСРР, було дано право Місцевій владі робити відбір продовольства для "партійних товарищів" та для під-

приємств військового призначення. Для подібних операцій залучалися співробітники Губвиконкому, наділені правом відвантажувати 5% продовольства з 5000 пудів вантажу, 3% – від 10000 пудів і 1% від вантажу, що перевищував вагу 15 000–20 000 тис. пудів¹⁵. Тож зрозуміло, що умови для керівників і для пересічних громадян були далеко не рівні. В Держархіві Одеської області також є, невідомі дані, про діяльність ще однієї досить потужної міжнародної організації “Верилів”. В даному фонді підтверджено факти надання допомоги голодуючим в УСРР організаціями Червоного Хреста Швейції та Німеччини.

Страви зібрані в ф. Р-453, оп. 1 тільки недавно були розташмені, а тому не відомі дослідникам. В них сконцентровані документи уповноважених радянської влади при міжнародних організаціях допомоги голодуючим, а по суті вони були спец агентами ВЧК та ГПУ і діяли під виглядом уповноважених працівників уряду УСРР та РСФРР. І. Валюкаса представляв у МГО Одеський губвиконком, В. Башкович – уряд УСРР, а П. К. Студенікін був представлений в Одесі як повноважний представник уряду РСФРР у всіх МГО, що діяли в Південному регіоні. Саме ці особи анкетували співробітників благодійних організацій, вели арешти всіх, хто викликав у них підозру. Неможливо не помітити, що Москва була захищена у вилученні грошей, тари, автотранспорту у діючих на Україні МГО, про що свідчить спр. 3 ф. Р-453 Держархіву Одеської області. У джерелах цього ж фонду є “цілком таємна” характеристика діяльності “закордонних організацій допомоги голодуючим”. За звітом І. Валюкаса, тільки місія Ф. Нансена, що працювала разом з УЧХ, зайвого клопоту місцевій владі не завдавала, а всі останні МГО серед них АРА, Верилів, Джайнт “стали расадником антисоветизма”. Найнебезпечнішою ГПУ визнала АРА, яка, на його думку, вела шпигунську підривну роботу проти Радянської влади. Багато документів свідчать, що АРА допомагала Білорусії, Дагестану, Саратову, Самарі, Одесі, Миколаєву, Херсону, Бахмату. Надана нею допомога охоплювала понад 10 млн громадян в Радянській державі.

В наш час технічні можливості дослідницької роботи, пов'язані переважно з Інтернетом, дозволяють з'ясувати точніше роль і місце МГО в подоланні голодоморів і порятунку громадян України від вимирання. Адже, в 1920–1930 рр. світова громадськість була захищена в порятунку громадян України. Навіть, якщо припус-

тити, що відомості Вінніпезької газети “Українські робітничі вісті” за 11 лютого 1922 р. про укладання Головою Раднаркому України Х. Раковським через посла РСФРР Л. Красіна 4.02.1922 р. таємної угоди про проведення операції порятунку організацією АРА точні і за це було заплачено 2 млн золотих карбованців, то дана історична подія була великим благом для України¹⁶. Її громадян було врятовано в 1921–1923 рр. І на це світова спільнота безкоштовно для України витратила ще десятки мільйонів доларів. З другого боку, в 1932–1933 рр., в ізольований від міжнародної співпраці України, безжарно і цинічно йшло знищення людей голодом, яким допомогти було нікому. Оголошені міжнародними шпигунськими організаціями загоми порятунку голодуючим, що діяли в Радянській Росії в 1920–ті рр., ні за яких обставин на Україну в 1930–ті рр. допущені не були. В цьому полягає весь трагізм тих подій. В архівах України на сьогоднішній день є достатня джерельна база для того, щоб дослідити діяльність МГО та повернути історичну правду нашому народу.

¹ «Правда», – 1923 р. – 28 січня

² ЦДАВО України, ф. Р-261, оп. 1, спр. 121, арк. 18.

³ Там само, ф. Р-3040, оп. 1, спр. 183, 184, 185

⁴ Там само, спр. 185, арк. 125.

⁵ Там само, ф. 283, оп. 1, спр. 1. 103 од. зб., 1923–1933 рр.

⁶ Там само, ф. 2, оп. 2, спр. 373, арк. 22.

⁷ Там само, ф. Р-3040, оп. 1, спр. 185, арк. 101.

⁸ Там само, ф. 2, оп. 2, спр. 602, арк. 5.

⁹ Там само, ф. 342, оп. 1, спр. 1978, арк. 2.

¹⁰ Там само, ф. 1, оп. 2, спр. 945, арк. 125.

¹¹ Протоколи Всеросійського з'їзду Червоного Хреста. – Петроград, 1918 – С. 13.

¹² ЦДАГО України, ф. Р-1, оп. 20, спр. 1855, арк. 26–31.

¹³ Офіційна назва цієї організації “Міжнародна організація Допомога борцям за революцію (МОДР)”. З початку заснування (листопад 1922 р.) її очолювала К. Цеткін і до 1925 р. МОДР складалась із 35 організацій, що діяли в різних країнах світу.

¹⁴ Там само, ф. Р-1, оп. 2, спр. 703, арк. 157.

¹⁵ Там само, ф. 8708, оп. 1, спр. 118.

¹⁶ Там само, ф. 2689, оп. 1, спр. 103.

¹⁷ Там само, ф. 257, оп. 1, спр. 212.

¹⁸ Держархів Херсонської обл., ф. 522, оп. 1, спр. 53, пункт № 4.

¹⁹ Держархів Одеської обл., ф. Р-453, оп. 1, спр. 3, арк. 42.

²⁰ Ukrainian Labor News Winnipeg Manitoba Canada. – 11.02.1922.

Ірина Тюрменко

**КИЇВСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918)
В ДОКУМЕНТАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ**

В умовах утвердження незалежної держави Україна зростає значення таких історичних розроблень, що спонукають до пошуку нових, раніше не задіяних докумен-

тальних джерел, сприяють повнішому відображенню подій національної історії, переосмисленню вже відомих історичних фактів та явищ, дозволяють узагальни-